

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕЗЕРТИРСТВО ТА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ ТА МІСЦЯ СЛУЖБИ

Антоніна МАЦОЛА

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Найважливішими функціями держави й справою всього Українського народу є захист територіальної цілісності й суверенітету, забезпечення економічної та інформаційної безпеки України. Дана дефініція відображена в статті 17 Конституції України, в ній зазначено, що оборона України, захист її територіальної цілісності, недоторканності й суверенітету покладаються на Збройні Сили України¹.

Відповідно до законодавства України, воєнний стан тягне за собою низку заборон, обмежень та посилення юридичної відповідальності за певні категорії правопорушень. Це стосується не лише цивільних громадян, а й військовослужбовців, на яких покладено обов'язок оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності². До кримінальних правопорушень, вчинюваних військовослужбовцями від час воєнного стану слід віднести, зокрема, самовільне залишення військової частини та дезертирство, відповідальність за які передбачена ч. 5 ст. 407 КК України та ч. 4 ст. 408 КК України відповідно³.

Об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 408 КК України та ст. 407 КК України, є порядок проходження військової служби⁴.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, являє собою зовнішній вияв суспільно небезпечного посягання військовослужбовців

¹ Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 05.03.2025).

² Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> ((дата звернення: 07.03.2025).

³ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.03.2025).

⁴ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

на встановлений правовими нормами у ЗСУ та інших військових формуваннях, які створені відповідно до законодавства, порядок проходження військової служби. Ці кримінальні правопорушення можуть бути вчинені шляхом як дії (самовільне залишення військової частини або місця служби), так і бездіяльності (нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу).

Дезертирство, дезерція (лат. desertio) – самовільне залишення місця військової служби, самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем з метою ухилитися від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу⁵. Відповідно до статті 408 ККУ дезертирство є самовільне залишення місця служби або військової частини з метою ухилитися від військової служби. Також до нього відноситься нез'явлення з тією самою метою на службу у разі переведення, призначення, відпустки з лікувального закладу. Дезертирство може вчинятися як із зброєю і попередньою змовою групи осіб, так і без цих умов. Особливо тяжких злочином дезертирство є під час воєнного стану⁶.

Відповідно до п. 4. ст. 24 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», «військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби: на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять); на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби; поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника); під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою; під час виконання обов'язку з порятунку людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку»⁷.

При визначенні основних ознак дій військовослужбовців у вигляді самовільного залишення військової частини або місця служби як складової об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, зазначених у статтях 407 та 408 КК України, важливе значення має з'ясування суті понять: «місце служби», «військова частина», «самовільне залишення військової частини або місця служби».

В. Й. Кісель вважає, що військова частина являє собою «основну організаційно-самостійну одиницю Збройних Сил України, яка має своє

⁵ Тлумачний словник. URL: <http://surl.li/hnfmn> (дата звернення: 07.03.2025).

⁶ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.03.2025).

⁷ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням, тобто наділена всіма ознаками, властивими юридичній особі»⁸.

Для встановлення суб'єкта дезертирства необхідним є з'ясування значень понять «військовослужбовець», «військовозобов'язаний» та «резервіст». Частиною 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ встановлено: «військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави»; «військовослужбовці – особи, які проходять військову службу»; «резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період»⁹.

М. І. Панов вважає, що суб'єктами військових кримінальних правопорушень можуть бути солдати, матроси, сержанти, старшини, особи офіцерського складу, курсанти та слухачі військово-навчальних закладів і військовозобов'язані під час проходження навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Суттєвою ознакою наведених осіб як суб'єктів кримінального правопорушення є те, що вони несуть чи проходять військову службу або є військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (перевірних) чи спеціальних зборів¹⁰.

Таким чином, проходження військової служби є конституційним обов'язком громадян України, який полягає у захисті Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України та реалізовується у добровільному порядку (за контрактом) або за призовом¹¹.

Підтримуючи позицію Т. Ю. Касько, яка знайшла правову підтримку в судовій практиці у справах про вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби (ст. 407–409 КК України), варто зазначити, що особа, яка незаконно призвана на військову службу або перебуває на ній, не повинна виконувати обов'язки військової служби. Так, особи, які були незаконно призвані (прийняті) на військову службу за станом здоров'я (фізичного або психічного), перевищенням граничного віку призову, незважаючи на відсутність відповідного

⁸ Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15). С. 107–110.

⁹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 11.03.2025)

¹⁰ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.

¹¹ Рєва А. О. Особливості визначення суб'єкта дезертирства в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 4. С. 217–219.

громадянства, під час вчинення злочинів проти порядку проходження військової служби не розглядаються як суб'єкти військових кримінальних правопорушень та підлягають виправданню¹²

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення є вина, зокрема складові елементи вини саме як психічного ставлення – це свідомість та воля, що у поєднанні й утворюють форму вини, тобто «зміст вини характеризується сукупністю інтелекту, волі та їхнім співвідношенням»¹³

Специфіка формальних складів кримінальних правопорушень полягає в тому, що відсутня необхідність з'ясовувати психічне ставлення суб'єкта до наслідків, встановлюється лише ставлення винного щодо діяння, яке у кримінальних правопорушеннях із формальним складом буде характеризуватись тільки прямим умислом¹⁴.

У теорії кримінального права фактично аксіоматичним та таким, що не може бути поставленим під сумнів, є твердження про розмежувальні ознаки між самовільним залишенням військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) і дезертирством (ст. 408 КК України). Наприклад, А. М. Ониськів стверджує, що «розмежувальною ознакою між цими суміжними складами злочинів є не наявність (відсутність) відповідної мети, а її зміст. Метою самовільного залишення військової частини або місця служби є мета тимчасово ухилитися від проходження військової служби, а метою дезертирства – мета ухилитися від проходження військової служби назавжди. Правильне встановлення змісту мети дозволяє належно розмежувати склади злочинів, передбачених у ст. ст. 407 та 408 КК України»¹⁵.

Питання кримінальної відповідальності за дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця служби надзвичайно актуальні в сучасних умовах. У зв'язку з цим, необхідно приділяти більше уваги проблемам відповідальності за вказані діяння, що дозволить удосконалити чинне кримінальне законодавство та практику його застосування.

¹² Касько Т.Ю. Ознаки суб'єкта злочинів проти порядку несення та проходження військової служби. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 412–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64 (дата звернення: 08.03.2025).

¹³ Бакун В. І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. Юридична наука. 2013. № 7. С. 36–44.

¹⁴ Бондаренко, С. Ю., & Вітомський, Ю. Л. (2021, November). Психологічна теорія як онтологія походження держави, чи спроба вгамувати економічний детермінізм. In The X International Science Conference «Science foundations of modern science and practice (pp. 200-210).

¹⁵ Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в бойовій обстановці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. ун-т права НАН України; Ін-т держави і права ім. В. В. Корецького НАН України. Київ, 2017. 268 с.